

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

GYERMEKTEMETKEZÉSEK A MYKÉNÉI GÖRÖGORSZÁG TERÜLETÉN

– A gyermekkor régészeti emlékei a mykénéi kor kezdeti időszakában –

Lebegyev Judit

Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

Történettudományi Doktori Iskola

Régészettudományi Doktori Program

Témavezető: Dr. Szabó Miklós, akadémikus

Budapest, 2009

I. A dolgozat tárgya és célkitűzései

A Dolgozat tárgyát a mykénéi kori Görögország területén előkerült gyermektemetkezések komplex vizsgálata képezi.

A vizsgálat időbeli kerete a mykénéi kor nagyjából háromszáz évet felölelő korai időszaka: A középső helládikus III – késő helládikus I fázis (angol rövidítése: MH III – LH I), azaz az Aknasírok kora; a késő helládikus II fázis (angol rövidítése: LH II), azaz a Koramykénéi időszak (i.e. 1750/1720 – 1435/1405). A mykénéi kornak ezzel a két korszakkal jelzett formatív időszaka a paloták korával összehasonlítva lényegesen jobban vizsgálható a temetkezési szokások, és ezen belül a gyermekekre vonatkozó emléanyag szempontjából. Az időszakban az egyszemélyes sírokba temetkezés volt még az uralkodó, szemben a paloták korával, amikor a nagyméretű tholosz- és kamrasírok megjelenésével a korábbi temetkezések rutinszerű bolygatásával együtt járó kollektív temetkezési mód vált normává, ami talán leginkább a csecsemők és gyermekek törékeny maradványainak fennmaradását befolyásolta negatív irányban. Mindazonáltal az egy temetkezés céljára használt sírtípusokból sem ismerünk jelentős számú újszülött és csecsemő maradványt az LH IIIA-B időszakkal fémjelzett mykénéi paloták korából. Az aknasírok kora és az azt követő koramykénéi időszak egyszemélyes sírokba helyezett, és ezért általában intakt állapotban előkerülő temetkezései teszik ezért egyedül lehetővé a disszertáció célkitűzésének megvalósítását.

A vizsgálat térbeli kerete az időszak emléanyagát temetkezési anyaggal képviselő területekre, a Peloponnészosz észak-keleti (Argolisz–Korinthia), déli részére (Lakónia, Messzénia), és a görög szárazföld középső (Attika, Boiótia, Phókisz) valamint északabbra fekvő területeire (Thesszália) terjed ki.

A mykénéi gyermektemetkezések elemzésre révén a dolgozat célja a gyermekkor társadalmon belüli szerepének vizsgálata, különös tekintettel a területi eltérésekre és időbeli változás kérdésére. A gyermekkor és fázisainak társadalmi-kulturális meghatározása az egyes kultúrák között mind térben, mind időben nagy eltéréseket mutathat. Ezért a temetkezési szokások vizsgálata alapján életkori kategóriák definiálása lehetővé teszi annak megértését, hogy egy régmúlt társadalomban hogyan értelmezték és milyen szerepet töltött be az életkoron alapuló identitás.

A disszertáció az alábbi kérdésekre keres választ:

1. El lehet-e különíteni a gyermekkoron belül életkori fázisokat?
2. A temetkezési szokások vizsgálatán keresztül meg lehet-e állapítani, hogy a mykénéi kor folyamán nagyjából mely életkori fázis jelezte a gyermekkor végét, azaz, hol húzódott a gyermekkor és a felnőttkor közti életkori határ?
3. Megfigyelhetőek-e különbségek a két nem között?
4. A mykénéi kor egyes időszakaiban és területein voltak-e olyan temetkezési módok és tárgytipusok, amelyek kifejezetten a gyermekek életkori csoportjára voltak jellemzőek?
5. Az egyes időszakok során milyen módon fejeződött ki a gyermekek temetkezéseiben családjuk, társadalmi csoportjuk státusa a felnőttek temetkezéseivel összehasonlítva?

A mykénéi gyermekkor régészeti emlékeiről átfogó, különböző tudományterületek eredményeit összehangoló elemzés még nem született. A társadalmi nemek mellett a gyermekkor régészeti vizsgálata is csak a legutóbbi években kezdett a kutatás előterébe kerülni. Az 1990-es évekig a gyermektemetkezések elemzése csak temetőközlések leírásaira korlátozódott. Az 1990-es években két rövid összefoglaló tanulmány tárgyalta a mykénéi kori gyermekekre jellemző temetkezési szokásokat és egyes, a szakirodalomban már korábban a gyermekekhez kötött tárgytipusokat (Ch. Gates 1992, „*Art for Children in Mycenaean*

Greece”; N. Polychronakou-Sgouritsa 1994, „Παιδικές ταφές στη Μυκηναϊκή Ελλάδα”). Ugyanebbe a kutatási vonalba tartozik egy harmadik, 2004-ben megjelent rövid tanulmány Ch. Gallou tollából („More than little perishers: Child burials and the living society in Mycenaean Greece”). Egyik szerző sem vállalkozott többre, mint a rendelkezésre álló ismeretek rövid összefoglalásra, főként egyes a szakirodalomból ismert gazdagabb temetkezések bemutatásán keresztül. A gyermekkor régészeti kutatása szempontjából alapvető fontosságú, disszertációm középpontjában álló kérdéseket elsőként J. Rutter fogalmazta meg az ókori görög gyermekkor emlékéanyagát bemutató 2003-ban megrendezett nagyszabású kiállítás (*Coming of Age in Ancient Greece*) katalógusában megjelent „Children in Aegean Prehistory” című tanulmányában.

Az utóbbi tíz évben vált intenzívvé a bronzkori Görögország népességének csontanyagán alapuló bioarchaeológiai vizsgálata, és kezdődtek el az első kísérletek új természettudományos módszerek (ősi DNS és stabil izotóp vizsgálatok) alkalmazására. Mindkét módszer nagy fontossággal bír a gyermekkor vizsgálata szempontjából: a csonton megfigyelhető egyes elváltozások morfológiai alapú vizsgálata a gyermekek általános egészségi állapotáról, érendjükről ad képet. Az ősi DNS vizsgálatok, a csontanyag alapján az egy síron, sírcsoporton belül eltemetettek esetleges rokoni kapcsolatának megállapítása mellett a halott nemének objektív és gyermekek esetében egyedüli lehetséges meghatározási módját jelentik. A stabil izotóp vizsgálatok segítségével, a csontban lévő nitrogén és szén aránya alapján régmúlt korok népességének érendjét lehet rekonstruálni, gyermekek szempontjából pedig jelentősége abban áll, hogy ezzel a módszerrel meg lehet becsülni az anyatejtől elválasztás idejét.

A dolgozatban a gyermektemetkezésekre vonatkozó régészeti, antropológiai adatok mellett lehetőség szerint ezen új módszerek eredményeit is megpróbáltam felhasználni annak érdekében, hogy a temetkezések vizsgálatán keresztül a mykénéi kori gyermekkorról a jelenlegi ismereteinket tükröző, lehetőség szerint átfogó képet adhassak.

II. A kutatás során alkalmazott módszerek

A vizsgálat alapjául a katalógusban összegyűjtött, főként publikációkból ismert gyermektemetkezések szolgálnak. Ahhoz, hogy a gyermekek temetkezéseire jellemző szokásokról teljes képet kapjunk, elengedhetetlen a felnőtt temetkezésekkel összehasonlításuk. A gyermektemetkezéseket tartalmazó katalógus után ezért függelékben megtalálható a felnőtt temetkezések kronológiai egységenkénti gyűjtése is.

Az időszakból több olyan sír is ismert, amelyek bár vagy egyáltalán nem tartalmaztak csontmaradványt, vagy annak mennyisége és/vagy állapota nem volt alkalmas a temetkezés azonosítására, másodlagos bizonyítékok (a sír mérete, a mellékletek jellege) alapján nagy valószínűséggel eredetileg gyermektemetkezést tartalmazhattak. Ezen lehetséges, a kutatásban gyakran „felszívódott gyermektemetkezésekként” említett sírokat a gyermektemetkezések katalógusa után egy külön függelék tartalmazza.

A vizsgált kérdésekre kizárólag életkor-meghatározással rendelkező, intakt temetkezések segítségével kaphatunk választ. A temetkezések az antropológiai életkor-meghatározás megléte, intakt voltak és publikáltságuk alapján több kategóriába sorolhatók: Az antropológiailag vizsgált, életkor-meghatározással rendelkező, intakt, publikált temetkezések adják a vizsgálat referenciacsoportját. Egyes kérdések vizsgálatánál felhasználhatók olyan temetkezések is, amelyek esetében a fenti három tényező valamelyike hiányzik: azaz intakt és publikált temetkezések, amelyekről antropológiai életkor-meghatározás nem készült, illetve bolygatott vagy másodlagos helyzetű temetkezések, amelyeket antropológiailag elemeztek.

Annak érdekében, hogy az elemzéshez statisztikusan elegendő mennyiségű adat álljon a rendelkezésemre, a publikált forrásanyag mellett, kutatásaim során megpróbáltam minél több, eddig még antropológiailag nem vizsgált temetkezés csontmaradványainak életkori meghatározását elvégezni. Számos, főként a múlt század első felében előkerült, publikált, de antropológiailag nem vizsgált temetkezés csontanyaga nem őrződött meg, vagy ma már nem fellelhető a múzeumok raktáraiban (többek között Prosymna, Zygouries, Korakou, Malthi, Eleusis – Nyugati temető, Pefkakia Magoula temetőinek csontanyaga). Ezen temetkezések egy részénél a temetkezésről rendelkezésre álló dokumentáció (méretezett rajz, fénykép, a sír méretadatai, vagy ép hosszúcsontok méretadata) alapján adható egy hozzávetőleges életkori becslés, amelynek révén a vizsgálat alapjául szolgáló referenciacsoport további temetkezésekkel bővíthető.

Az antropológiailag nem elemzett nagy mennyiségű publikált temetkezés megsemmisülése, hiánya, valamint a referenciacsoportot alkotó intakt, antropológiailag elemzett és publikált gyermektemetkezések egyenetlen időbeli és földrajzi megoszlása mellett a vizsgálatot nehezítő további tényezők közé tartozik a temetkezések nem kiegyenlített életkori megoszlása, valamint az életkor meghatározások esetenkénti bizonytalansága, különösen régi vizsgálatok esetében.

III. A dolgozat szerkezete

A disszertáció négy nagyobb fejezetből és egy értékelő részből áll. A dolgozat első, bevezető fejezetében ismertetem a vizsgálat céljait, idő- és térbeli keretét, valamint az alkalmazott módszereket.

A második fejezetben vázlatos összefoglalását adom a téma szakirodalmi előzményeinek, valamint két alfejezetben a gyermekkor fogalmának és egyes fázisainak kulturális–társadalmi alapú és fiziológiai szempontú meghatározási módjait tárgyalom. A gyermekkor fázisainak kulturális–társadalmi meghatározásánál rövid kitekintést adok a klasszikus kori Görögország, ezen belül a klasszikus kori Athén, írásos források alapján a gyermekkorról és fázisairól rendelkezésünkre álló ismeretanyagról is.

A dolgozat két fő elemző fejezete közül a harmadik az aknasírok kora, a negyedik pedig a koramykénéi időszak gyermektemetkezéseinek részletes elemzését adja intakt felnőtt temetkezésekkel összehasonlítva, amelynek során egyes temetkezési szokások történeti változásainak (például intramurális temetkezési mód) vagy folyamatosságának (például askosok) érzékeltetése kapcsán a későbbi, LH IIIA – B és LH IIIC kori intakt gyermektemetkezésekről rendelkezésre álló adatokat is felhasználom. A két időszakba sorolható gyermektemetkezéseket az alábbi változók szerint vizsgálom:

- 1) A temetkezés helye (településen belül – település közvetlen közelében – formális extramurális temetőkön belül).
- 2) A sír típusa (egyszerű gödör- és cisztasírok, és komplex, több temetkezés elhelyezését lehetővé tevő sirtípusok: akna-, épített ciszta-, tholosz-, kamrasírok).
- 3) A temetkezés módja (a sír kialakítása, a halott síron belüli elhelyezése, testhelyzete).
- 4) A temetkezés mellékletei (a mellékletek típusa, összetétele, elhelyezése, életkori, nemi és társadalmi vonatkozásai).

Az értékelő – összegző fejezetben a vizsgált kérdések összefoglaló elemzését adom különös tekintettel az időbeli változás kérdésére.

Aknasírok kori és koramykénéi gyermektemetkezések

A vizsgált időszak gyermektemetkezései kapcsán az alábbi megfigyelések tehetők:

1) A középső helládikus időszak végétől a településen belüli temetkezések egyre kevésbé voltak jellemzőek minden korosztályra: településen belülről már leginkább csak gyermekeket temettek, ezen belül is főként újszülötteket, csecsemőket és kisgyermeket. Intramurális kontextusból csak néhány lelőhelyről ismert kis számú felnőtt temetkezés, ezek is főként a MH III időszakra keltezhetőek, egyértelműen a LH I időszakra tehető felnőtt temetkezés pedig egy lelőhelyről sem ismert. A koramykénéi időszakban a megelőző időszaknál még kevesebb egyértelműen intramurálisként azonosítható temetkezés ismert, és ezek is többségében csecsemőkként vagy öt év alatti kis gyermekeként határozhatók meg.

A települések közelébe, sokszor elhagyott épületek romjaiba ástott, általában sírcsoportokat alkotó temetkezések kiegyenlített életkori megoszlása és térbeli elrendezése arra utal, hogy a településterületen kívüli temetkezések esetében a rokoni kapcsolat, azaz a csoport-identitás határozta meg a temetkezés helyét. A koramykénéi időszakban ugyanakkor az itt található sírok többségében már szintén leginkább csak csecsemők és kisgyermek temetkezéseit tartalmazták, ami arra utal, hogy a településterületen kívüli temetkezések esetében (egyes perifériális területek, mint a phókiszi Kirrha kivételével) ebben az időszakban már nem rokoni csoport, hanem az életkor volt a meghatározó.

Az időszakba tartozó extramurális, formális temető területek (Argosz – Herakleous úti temető, Mykéné – Őskori Temető A és B sírkör) többségéből az újszülöttek, csecsemők és öt év alatti gyermekek korosztálya teljesen hiányzott. A településen belüli vagy annak közelébe helyezett egyszerű melléklet nélküli sírokkal összevetve, a településterülettől elkülönített formális, extramurális temetőterületeken belüli sírok általában komplexebb kialakításúak, a sírok nagyobb százalékban tartalmaztak mellékleteket, amelyeknek nemcsak száma, hanem minősége és változatossága is arra utal, hogy a közösség magasabb rangú, illetőleg a társadalom elit rétegének temetkezési helyéül szolgálhattak. Ezen temetőterületek esetében tehát nemcsak az életkor, hanem a társadalmi státus is meghatározó tényező volt. A LH IIB időszaktól kezdődően a felnőtt lakosság nagy része, társadalmi státustól függetlenül, már formális extramurális temetőterületeken belülről temetkezett. A korábbi időszaktól folytatódó, település közelében található temetőterületek (Argosz – Herakleous úti temető, Mykéné – Őskori temető) egyszerű sírjai már leginkább csecsemők és öt év alatti kisgyermek temetkezéseit tartalmazzák, felnőttek temetkezései komplexebb, kollektív temetkezésre alkalmas sírtípusokban (aknasír, épített ciszta- vagy kamrasír) fordulnak csak elő. A LH I – IIA időszakban megjelenő tholosz- és kamrasíros temetőkből ugyanakkor csecsemők és kisgyermek temetkezései nem ismertek ebből az időszakból. Az első, pontosan keltezhető gyermektemetkezések ezekben a temetőkben LH IIB koriak.

2) Az aknasírok korában minden egyes sírtípusból ismertek gyermektemetkezések, de többségüket egyszerű sírtípusokba, gödör- és ciszta-sírokba temették. Nagyméretű, több egymás utáni temetkezés elhelyezését lehetővé tévő sírtípusok, nagyobb méretű épített ciszta-sírok és aknasírok használata a társadalmi ranglétra tetején álló elite, és ezen belül is leginkább az elitrétegek felnőtt tagjaira korlátozódott, ugyanis ezekből a sírtípusokból csak kisszámú, és minden esetben öt évnél idősebb gyermekek temetkezései ismertek. Az egyes temetőkön belül használt sírok típusait vizsgálva számos esetben kimutatható egy-egy preferált sírtípus használata, amely arra utal, hogy a sírtípus megválasztása bizonyos esetekben a csoport-identitás hangsúlyozására szolgálhatott, a komplexebb sírtípusok esetében pedig a rokoni kapcsolat mellett, az életkor és a társadalmi státus volt a leginkább meghatározó tényező. A sírtípusok megválasztását az aknasírok korában ezek alapján úgy tűnik, hogy öt év fölötti gyermekek esetében rokoni csoportjuk és annak társadalmi státusa határozta meg. Öt év alatti gyermekek esetében az életkor volt a döntő nemcsak a sír elhelyezése, de extramurális kontextuson belül a sírtípus megválasztása kapcsán is.

A koramykénéi időszakban az életkornak az egyszerű sírok szempontjából továbbra sem volt döntő jelentősége, ugyanis egyaránt ismerünk gödör- és ciszta-sírból is csecsemő,

gyermek és felnőtt temetkezéseket. Az aknasírok korához hasonlóan, komplex sírtípusokba, mint a kamra- és a tholosz sírokba temetés a rendelkezésre álló adatok alapján, a társadalmi státus mellett egyértelműen életkorhoz is volt kötve, mivel a sírtípusokból ismert legfiatalabb korú temetkezések öt éves kor felettiak voltak. Mindez arra utal, hogy gyermekeket nemcsak, hogy a koramykénéi időszak legvégétől (a LH IIB illetve LH IIB-III A1 fázisban) kezdték csak nagyobb számban kamrasíros temetőkön belülré temetni, de kamra- és tholosz síron belüli temetésben ekkor is csupán idősebb, legalább öt év feletti gyermekek részesülhettek. Ez az életkori határ a későbbiek folyamán is csak kis mértékben mérséklődött: A LH III A2 – III B időszakból ismert legfiatalabb, felnőttekkel együtt a kamrasírok kamrájába temetett gyermekek 2–3 éves korúak voltak. A tholosz- és kamrasíros temetésre jogosító életkor fokozatosan csökkenő volta arra utalhat, hogy az ezekben a sírtípusokba temetkező társadalmi csoportok gyermek tagjai lassanként egyre fiatalabb korban válhattak e csoportok teljes jogú, és így már tholosz- és kamrasírokba is eltemetést nyerő, tagjává. Vagyis a gyermekek csak már a kamrasírok bevezetésének kezdeti fázisát követően, és akkor is csak egy bizonyos életkor elérése (a LH IIB-III A1 fázisban 5-6 éves kor felett, majd a LH III A időszaktól 2–3 éves kortól) után váltak a csoport identitás kifejezése szempontjából meghatározó elemmé.

3) A temetkezés elhelyezésénél alkalmazott testhelyzet, a rendelkezésre álló információk szerint, legalábbis egyes régiókban, mint például Argolisz területén, nemileg differenciált volt: a nőket többségében bal oldalukon, a férfiakat jobb oldalukon zsugorítva temették el. Az egyetlen gyermek, akinek a nemét ősi DNS vizsgálat egyértelműen megállapította, Mykéné B sírkör Ξ -1 sír két év körüli kisfiú temetkezése volt, akit a sírba jobboldalán zsugorítva helyeztek el. Ez alapján elképezhető, hogy gyermekeket is, legalábbis bizonyos kor (egy-két év?) fölött, a felnőttekhez hasonlóan, nemek szerint megkülönböztetett testhelyzetben temették el. Az LH I időszaktól kezdődően egyre gyakoribbá válik a háton nyújtott testhelyzet, amely elsőként az elit temetkezései körében (például Mykéné B sírkör) figyelhető meg nagyobb gyakorisággal.

A koramykénéi korra a Mykénéi kultúra központi területein a társadalom széles rétegeinél ez a testhelyzet válik uralkodóvá, nemtől, életkortól és társadalmi státustól függetlenül. Bár a háton fektetve nyújtott testhelyzet gyermekek körében is egyre gyakoribbá vált, többségüket továbbra is zsugorított testhelyzetben temették el, ami felnőttek esetében, a mykénéi kultúra központi területein ebben az időszakban azonban már egyre kevésbé volt jellemző; zsugorított testhelyzetű felnőtt temetkezések már csak konzervatívabb közösségek által használt temetőterületekről ismertek (Thesszália, Phókisz).

4) Az aknasírok korában az életkor-meghatározással rendelkező gyermek-temetkezések közül az egy – másfél év alatti csecsemők temetkezései általában vagy melléklet nélküliek vagy mellékletben szegényesek. Mellékleteik egy-egy gyöngyre, vagy töredékes edényre korlátozódtak. Egy – másfél éves és öt éves kor közötti gyermekek temetkezései már a mellékletek számát, típusát tekintve gazdagabbak: sírjaikból már ép edények is ismertek, amelyek szolgálhattak tárolásra, öntésre vagy étel – italfogyasztásra. Öt-hat év feletti gyermekek temetkezéseiben, legalábbis az elitréteg gyermekei esetében, már nagyobb méretű tárolóedények, presztízstárgyak is előfordulnak. Egyedi, esetlegesen kifejezetten a gyermek számára készített tárgyak is kizárólag öt év feletti gyermekek temetkezéseiből ismertek.

A gyermekek mellé adott tárgyak megválasztása, az aknasírok korához hasonlóan a koramykénéi korban is összefüggésben állhatott a halott gyermek életkorával, nemével és családjának társadalmi státusával. A mellékletek életkori vonatkozását tekintve fontos változás tapasztalható az előző időszakhoz képest: az időszakban tárgyak egy csoportja kifejezetten a gyermekek, ezen belül pedig az öt év alatti gyermekek életkori csoportjához köthető, köztük olyan tárgyak is, mint a kagylók és miniatűr edények, amelyek az előző időszakban még idősebb gyermekek és fiatal felnőttek temetkezéseiben is megtalálhatók

voltak. E két tárgytypus mellett az időszakban megjelent és a LH III C időszak végéig használatban maradt edénytípus, a madárformájú askos (FS 194 típus) története során végig kizárólag öt alatti gyermekekhez kapcsolódott. E három tárgytypus ezért minden bizonnyal ezzel az életkori csoporttal összefüggő jelentéssel bírhatott: a kagylókat díszítmény vagy esetleges amulett funkciójuk mellett, lehetséges, hogy játékként használták. A miniatűr edények és askosok fél éves kornál idősebb és öt évesnél fiatalabb gyermekek temetkezéseiben fordulnak elő. Ez az életkori asszociáció arra utal, hogy ezek az edények ezzel az életkori csoporttal kapcsolatos rendeltetést töltöttek be: mindkét edénytípus ahhoz az életkori fázishoz kapcsolódik, amikor már elkezdődött a gyermekek anyatejtől való fokozatos elválasztása, és kiegészítő táplálékkal ellátása. Elképzelhető, hogy a miniatűr edényeket, szimbolikus szerepük mellett a gyermekek életük során valóban használhatták, életkorukhoz mérten kis mennyiségű táplálék fogyasztására. A madárformájú askosok pedig talán etetőedényként, öntésre és gyermekek folyadékkal ellátására szolgálhattak. Az öt év feletti gyermekek temetkezéseikhez már normál, „felnőtt” méretű edények kapcsolódnak. Az aknasírok korához hasonlóan, a felnőttek temetkezéseikkel összemérhető gazdagságú, arany tárgyakkal eltemetett gyermekek is mind öt év feletti életkorúak voltak. Ugyanakkor kisebb (akár másfél éves) gyermekek is olykor fényűző temetésben részesülhettek, ami azonban nem a felnőttek temetkezéseire jellemző nemesfém tárgyokban, hanem az edények számában, és különböző (féldrágakő, üvegpaszta) ékszerekben fejeződött ki.

Összegzés

1) A gyermekkor fázisai

A temetkezési szokásokban megfigyelhető életkor szerinti különbségek által kirajzolt életkori fázisok az egyén társadalmon belüli szerepét és életkorával összefüggő státus váltásait jelzik. Az aknasírok korának és a koramykénéi időszak gyermektemetkezéseinek vizsgálatából egyértelműen kiderül, hogy az életkor mindkét időszakban alapvetően meghatározta a sír elhelyezését, a sírmellékletek jellegét, és a társadalom elit rétegébe tartozó családoknál a komplex sírtípusokba eltemetésre való jogot.

A temetkezési szokásokban megfigyelhető életkori alapú különbségek alapján két életkori fázist jelző küszöb körvonalazható: az első életkori fázist lezáró határvonal egy-két éves kor, a második 5–6 éves kor körül húzódott. Ez a két életkori határ bár mindkét időszakban kimutatható, régészetileg különböző módokon nyilvánult meg.

Mindkét időszaktól már 6–8 holdhónapos korú fetus és újszülött csecsemő temetkezések is ismertek, ami arra utal, hogy a gyermekeket már a születés pillanatától testet öltött egyénnek tekintették, ezért formális temetésben is részesülhettek.

Egy éves kor alatti csecsemők, az antropológiai életkor-meghatározással rendelkező temetkezések alapján, ki voltak zárva a formális extramurális temető területekről, sírjaik általában településen belül vagy annak közelében, elhagyott házak romjain találhatóak. Térbeli elkülönítésük arra utal, hogy ezen életkor alatt a gyermekeket még nem tekintette a társadalom teljes jogú tagjának, létük még liminális volt, ezért nem voltak jogosultak a formális extramurális temetőkben való eltemetésre. Ebből következően temetkezéseik nem ismertek a formális extramurális temetőkön belül megtalálható komplex sírtípusokból, aknasírokból, kamra- és tholosz sírokból sem. Temetkezéseik mellékletekben általában szegényesek, az aknasírok korában ép edényt nem tartalmaztak, sírjaikból csak az élők számára már használhatatlan töredékes edények és gyöngyök ismertek. A koramykénéi korban azonban már hat hónapos korú csecsemők mellé is helyezhettek ép, de minden esetben kisméretű, vagy miniatűr edényeket. Lehetséges ezért, hogy az aknasírok koránál megfigyelhető egy év körüli határvonal a koramykénéi időszakban hat hónapos korra módosult. Ugyanakkor mivel a csecsemők temetkezései továbbra is településeken belülre vagy annak közvetlen közelére korlátozódnak, az egy évnél fiatalabb csecsemők, mint

egyének közösségen, társadalmon belüli helyzete valószínűleg továbbra is változatlan maradt, azaz egy év alatt még nem tekintette őket a közösség teljes jogú tagjának. A hat hónap – egy éves kor alatti csecsemők temetkezéseinek elhelyezése a településen belülré vagy annak közelébe, és egyúttal kizárásuk a formális temetőterületekről; valamint mellékleteik jellege arra utal, hogy ez az életkori csoport még liminális fázisba tartozott: haláluk, és temetésük családjukon, a személyes szférán belül maradt, amelyben a státus jelzése nem még játszott szerepet.

A temetkezési szokásokban egy éves kort követően megfigyelhető változások a gyermekeknek a közösségbe való fokozatos integrációjáról tanúskodnak: Egy éves kor feletti és öt éves kor alatti gyermekek temetkezései kivételes esetekben már ismertek formális extramurális temetőkből, azonban komplex sírtípusokba (aknasír, később tholosz- és kamrasír) nem temették őket. Sírjaik szintén főként településen belül és annak közelében, kis sírcsoportokban találhatóak meg. Mellékleteik ugyanakkor már jóval nagyobb változatosságot mutatnak. Az aknasírok korában, sírjaikban már különböző típusú és funkciójú ép edények, változatosabb anyagú és típusú ékszerek (üvegpasztá mellett fajansz és bronz gyöngyök, bronz fülbevalók) is megtalálhatóak, azonban a státusjelző szereppel bíró tárgyak még hiányoznak sírjaikból. A koramykénéi korban az öt-hat év alatti gyermekek korosztályát egy speciális tárgy készlet – miniatűr edények, FS 194 askosok és kagylók – differenciálta, amely a korábbi időszakokra nem volt jellemző. Sírjaikban pedig olykor már státusjelző értékű tárgyak is megjelentek (például pecsétlő vagy elefántcsont fésű). A néhány gazdagabb extramurális temetőterületen belül megtalálható, presztízstárgyakkal eltemetett egy és öt éves kor közötti gyermekhez tartozó temetkezés arra utal, hogy az egy évnél idősebb gyermekek már a közösség tagjai voltak, haláluk és temetésük közösségi esemény lehetett, ezért a közösségek elit rétegei az ebbe a korosztályba tartozó gyermekek halála esetén is mind inkább fontosnak tartották társadalmi státusuk kinyilvánítását.

Öt-hat éves kor feletti gyermekek temetkezései már nagyobb számban megtalálhatóak formális extramurális temetőknél is. Településen belülré azonban már jóval ritkábban temettek öt-hat évnél idősebb gyermekeket, különösen a LH I időszaktól kezdődően. Ettől az életkortól kezdődően az elitrétegbe tartozó családok gyermekei már a komplexebb sírtípusokba (aknasír, tholosz-, kamrasír) temetés kiváltságában is részesülhettek. Temetkezéseikre a mellékletek még nagyobb változatossága jellemző. Sírjaikban több, felnőttek temetkezéseiből ismert tárgytípus (például nagyméretű tároló edények), olykor kifejezetten nem-specifikus tárgyak (gyűrűk, ruhadíszító tűk, fegyverek), és családjuk társadalmi státuszát jelző presztízstárgyak (arany díszek) is megjelennek. Néhány öt-hat éves vagy afeletti korú gyermek temetkezése pedig gazdagságban a kor leggazdagabb felnőtt temetkezéseivel mérhető. Mindez arra utal, hogy a gyermekek a közösség és az adott társadalmi réteg teljes jogú tagjaként, családjuk társadalmi helyzete, státusa szerint, a felnőttekéhez hasonló, az elitrétegbe tartozó gyermekek pedig akár fényűző temetésben is részesülhettek, és ettől az életkortól kezdődően jutott a nemi-identitás társadalmi norma szerint kifejeződésre.

2) A gyermekkor és felnőtt kor közötti határ

A gyermekkor és felnőttkor közti határt az ismert életkor-meghatározással rendelkező temetkezések alapján nem tudjuk kronológiai életkorhoz kötni.

A kevés rendelkezésre álló adat alapján elképzelhető, hogy lányok esetében a felnőttkor küszöbe nagyjából 12 –13 éves korra tehető, míg fiúk esetében ezt pontosan nem tudjuk meghatározni, de a húsz éves kor már mindenképp felnőtt kort jelez. Ez alapján lehetséges, hogy a klasszikus kori gyakorlathoz hasonlóan a mykénéi kor korai időszakában is a lányok a fiúknál fiatalabb életkorban lépték át a gyermekkor küszöbét és váltak

társadalmilag felnőtté. A feltevés bizonyításához azonban nagyobb mennyiségű jól keltezhető, intakt, életkor-meghatározással rendelkező temetkezésre van szükség.

3) *A gyermekek tárgyi világa*

Az aknasírok korában nem definiálhatóak olyan tárgyak, amelyek általánosságban a gyermekkorhoz, vagy azon belül egy adott életkori fázishoz lennének kapcsolhatóak. Egy-egy gazdagabb, öt évesnél idősebb gyermek temetkezéséhez kapcsolódóan előkerültek olyan egyedi tárgyak, amelyek lehetséges, hogy kifejezetten a sírba temetett gyermek számára készültek, így például egy különleges, kecskefej formájú kiöntővel ellátott edény vagy egy csörgőként értelmezett üreges aranytárgy. Számos tárgy szolgálhatott ugyanakkor a gyermekek kezében játékként: természetben előforduló, megmunkálatlan tárgyak, például kagylók, csontok, kavicsok; vagy olyan tárgyak, amelyek bár eredetileg nem játék céljára, gyermekek számára készültek, azonban eredeti funkciójukban használhatatlanná válva gyermekjátékok lettek, például töredékes edények, eszközök, vagy egyes tárgyak készítése során keletkező hulladék anyag. Ez a jelenség számos pre-indusztriális társadalomban és őskori régészeti kultúrában megfigyelhető. Az aknasírok korában is voltak tehát a gyermekeknek játékaik, de csak a társadalom elit rétegébe tartozó családok gyermekei számára készültek egyedi tárgyak.

A koramykénéi korban ezzel szemben a temetkezések elemzése alapján tárgyak egy csoportja egyértelműen a gyermekek életkori csoportjához kapcsolódik, ezen belül pedig az időszakban megkülönböztethető tárgyak egy csoportja, amely kifejezetten gyermekek számára, gyermekhasználatra készült. Ezen tárgytipusok némelyike már korábbi időszakokból is ismert temetkezések mellől, mint például a kagylók és miniatűr edények, azonban a LH II időszakig még nem korlátozódtak kizárólag a gyermekek temetkezéseire. Az FS 194 típusú madárformájú askosokat és miniatűr edényeket (kancsó, korsó, csésze, serleg) valószínűleg gyermekek táplálására használták a gyermekek élete során. Kagylókat felfűzve viselhettek a gyermekek nyakukban vagy karukon ékszerként, de talán a különböző fajtájú és formájú kagylók a kavicsokkal együtt legtöbbször játékként (is) funkcionálhattak. A koramykénéi korban megjelenő, gyermekekhez köthető tárgyak csoportja az időszak temetkezési szokásaiban megfigyelhető individualizációs törekvések egyik kísérő jelenségének tekinthető, és egyben a gyermekkor szerepének felértékelődésére utal.

4) *Gyermekek és társadalmi nem*

Nagyjából 14-16 éves korig antropológiai módszerekkel nem lehet a nemet biztosan meghatározni. Gyermekek esetében az egyedüli biztos módszert az ősi DNS vizsgálatok jelentik. Az aknasírok korából egyedülként a Mykénéi B sírkőr LH IA kori Ξ -1 gödörsírba temetett 2–2 ½ éves korú gyermek nemét lehetett ezzel a módszerrel meghatározni, amely szerint a gyermek egyértelműen fiú volt. A fiúként meghatározott 2 év körüli gyermek temetkezéséhez két kancsó és két csésze kapcsolódott, amelyek általános, mindkét nem temetkezéseire jellemző mellékleteknek tekinthetők.

Az akansírok korában nem-meghatározással rendelkező felnőtt temetkezéseket alapul véve ugyanakkor el lehetett különíteni több tárgytipust, amelyek társadalmi nem specifikusnak tekinthetők. Férfiakhoz köthető tárgytipusok egyedül az Argosz – Herakleous E tumulus 5(92) sír hat éves korúnak becsült gyermektemetkezése mellől kerültek elő (bronz kard, két bronz kés/tőr). Női tárgytipusok (fülbevaló pár, ruhadíszító tű, gyűrű) ezzel szemben több, általában öt évnél idősebb gyermek temetkezéséből is ismertek. Mindez arra utal, hogy míg a férfi nemi identitás a tárgyak szintjén az aknasírok korában (a kivételesnek tekinthető Argosz – Herakleous E tumulus 5(92) sír temetkezésétől eltekintve) a felnőtt korhoz kapcsolódott, a női identitás már az öt-hat év feletti gyermekek korosztályában egyértelműen megnyilvánult. Az öt-hat éves kornál megfigyelt társadalmi státusváltozás

tehát, lányok esetében legalábbis, a nemi identitás hivatalos elismerését, kinyilvánítását is jelentette.

A koramykénéi korból elenyésző számú felnőtt temetkezésről készült csak antropológiai nem meghatározás, és ezek esetében is a korábbi, bolygatott temetkezés jelenléte miatt a mellékletek nem köthetőek egyértelműen egy temetkezéshez. A korábbi időszakra jellemző nem-specifikus mellékletek egy része a koramykénéi időszakban is tovább élt, és feltételezhetően nemi identitást jelző voltak is megmaradt. A jellemzően férfi mellékletnek tekinthető különböző fegyverek a korszakból nem ismertek gyermektemetkezésekből. Az aknasírok korára jellemző női tárgyak közül a koramykénéi korban a fülbevalók már nem képezték a halottat díszítő ékszerkészlet részét, gyűrű nem ismert a korszakból gyermektemetkezéshez köthetően, a túhasználat pedig nem biztos, hogy ebben az időszakban is kizárólag nőkre korlátozódott. Hasonlóképp, az ekkor megjelenő csont fésűk és bronztükrök sem tekinthetők a temetkezések tanúsága alapján nőkhöz köthető tárgyaknak. Bár elképzelhető, hogy a koramykénéi időszakban a férfi nemi identitás az aknasírok korához hasonlóan csak felnőtt kortól kezdődően fejeződött ki a temetkezésekben a tárgyak szintjén, a női identitás pedig esetlegesen szintén már korábbi életszakaszban, akár már egy éves kor felett kifejezésre jutott a mellékletekben, azonban ezt az időszakból rendelkezésre álló kevés adat következtében nem lehet egyértelműen kijelenteni. A nemi identitást jelző tárgyak körének pontosabb definiálását és ezek életkorhoz kötését egyedül a korszakra keltezhető intakt felnőtt temetkezések antropológiai nem-meghatározása révén lehetne megvalósítani.

5) *Gyermekek és társadalmi státus*

Az aknasírok korában a leggazdagabb gyermektemetkezések formális extramurális temető területeken belüli komplex sírokból ismertek és öt évesnél idősebb gyermekekhez tartoztak. Közülük néhány (Argosz – Herakleous E tumulus 5(92) épített cisztasír és Mykéné B sírkőr Ξ aknasír temetkezése) gazdagságban felveszi a versenyt a kor gazdag felnőtt temetkezéseivel – az argoszi temetkezés felnőtt férfi, míg a mykénéi temetkezés felnőtt női temetkezésekkel vethető jól össze. A két, egyértelműen a társadalom vezető rétegéhez tartozó 5–6 éves korú gyermeket tehát mellékleteik alapján felnőttként temették el. A mykénéi temetkezés esetében egyedül a csörgöként értelmezett aranytárgy utalhat esetlegesen az eltemetett gyermek mivoltára. Az aknasírok korában tehát az 5–6 éves korú és annál idősebb gyermekek esetében már egyértelműen megmutatkozott családjuk társadalmi helyzete, és így a gyermekek predestinált státusa. Ezen életkor alatt csak nagyon ritkán (például a csecsemőtestre méretezett aranyborítás alapján Mykéné A sírkőr III. sír feltételezhető csecsemőtemetkezése esetében) fordul elő egyértelműen státusjelző értékű presztízs tárgy a temetkezésekben. A társadalmi státus tehát öröklődött, és már egy év feletti gyermekek temetkezése esetében is olykor megmutatkozott.

A koramykénéi korban, a korábbi időszak két leggazdagabb gyermektemetkezéséhez hasonlóan, a vezető rétegbe tartozó családok gyermek tagjait formális extramurális temetőkön belül a vezető réteg által használt tholosz sírokba temették, a felnőtt temetkezésekhez hasonló gazdagsággal. Koukounara – Phyties 2. tholoszsír 5-6 éves korúra becsült, aranykoszorúval, borostyán nyaklánccal díszített gyermektemetkezése, valamint a Dendra tholosz sír III. gödréből előkerült „kis hercegnő” temetkezése sorolható ebbe a kategóriába. Az időszakból ismert két kisebb korú (másfél illetve $2\frac{1}{2}$ – $3\frac{1}{2}$ éves) gyermek életkorára jellemző tárgyakkal gazdagon ellátott temetkezése azt mutatja, hogy a koramykénéi korban, az elitrétegbe tartozó családok gyermekei a korábbinál fiatalabb korban részesülhettek családjuk hatalmi pozícióját jelző fényűző temetésben. Az időszak során a hatalmi pozíciókért egymással versengő elit családok tehát már fiatal korú gyermekeik halála esetén is fontosnak tartották hatalmi helyzetük, státusuk jelzését.

IV. A disszertáció főbb eredményei

1. Dolgozatomban a temetkezésekből rendelkezésre álló adatok segítségével a gyermekkoron belül két életkori fázist sikerült kimutatnom, amelyek közötti határvonal egyéves kor és öt-hat éves kor között húzódott. Ezeket az életkori fázisokat elképzelhető, hogy szimbolikusan az átmenet rítusai választották el egymástól.

2. Az öt-hat éves kor nemcsak egy fontos társadalmi státusváltást jelzett a mykénéi kori gyermekek életében, a nemi identitás megnyilvánulása is ehhez az életkori küszöbhez köthető, amely a nemileg differenciált mellékletek tanúsága alapján lányok esetében – legalábbis a tárgyak szintjén – egyértelműbb módon nyilvánult meg. Ennek egyik oka a férfimellékleteknek egyben felnőtt státushoz tartozó jellegében keresendő.

3. Az aknasírok korában, mindössze a társadalom legfelső rétegéhez tartozó, és általában idősebb gyermekek esetében ismertek kifejezetten a gyermekek részére készített, és ezért egyedinek mondható tárgyak. Kifejezetten gyermekekhez köthető tárgyak csoportja először a koramykénéi korban jelenik meg. Ezek a tárgyak bár betölthették a játék szerepét (kagylók, miniatűr edények), leginkább a gyermekek életkorával kapcsolatos funkcionális tárgyakként (etetésüket lehetővé tevő edények) határozhatók meg.

V. Az értekezés témaköréhez kapcsolódó előadások, tanulmányok

Előadások

2002: Kor- és nemmeghatározó mellékletek mükénéi és geometrikus kori temetkezésekben. Őskoros kutatók III. Országos Összejövele. Szombathely - Bozsok, 2002 Október 7–9.

2008: Materializing Childhood in Mycenaean Greece – 6th World Archaeological Congress, June 30 – July 4 2008, University College, Dublin

2009: Perceptions of Childhood in Early Mycenaean Argolid – CSPA International Conference, Honouring the Dead in the Peloponnese. Sparta, 23–25 April 2009.

Publikációk

2004: Kormeghatározó mellékletek mükénéi kori temetkezésekben. Az úgynevezett “szoptató edények” problémája – Age-specific grave goods in Mycenaean burials. Case study of the so-called “feeding bottles” in Ilon, G. (ed.), *ΜΩΜΟΣ. III. Őskoros Kutatók III. Összejövetelének konferenciakötete. Halottkultusz és temetés.* Szombathely 2004, 267-281.

2009: Phases of Childhood in Early Mycenaean Greece. *Childhood in the Past* 2, 15-32